

[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-8\(15\)-93-105](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-8(15)-93-105)

Тетяна Дука

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-8186-3769>*

САМОСТАВЛЕННЯ, ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті розкривається сутність поняття «самоствалення особистості», його структуру, яка включає в себе такі компоненти: когнітивний, емоційний та поведінковий. Визначено основні критерії емоційно-ціннісного ставлення особистості до самої себе, до яких належать: самооцінка, воля, самоповага, прийняття себе і ставлення особистості до свого соціального «Я».

Встановлено, що важливим періодом становлення самоствалення дитини є дошкільний вік.

Охарактеризовано процес становлення самоствалення дитини дошкільного віку у зв'язку з її життєвими орієнтаціями. Проаналізовано особливості, умови та основні чинники формування самоствалення дошкільника.

Узагальнено, що недостатня сформованість таких умінь дитини, як адекватна оцінка результатів власної діяльності, поведінки та своєї особистості в цілому, вміння здійснити елементарний вибір і прийняти власне рішення, спроможність виявляти свої почуття на повну силу, здатність бачити свої позитивні і негативні якості, вже у дошкільному віці призводить до виникнення низки проблем у становленні особистості дитини на наступному етапі її розвитку.

Емпірично досліджено індивідуальні особливості само ставлення старших дошкільників і визначено показники складових самоствалення (самооцінка, самоповага, прийняття себе, соціальне «Я», волева регуляція).

З'ясовано, що становлення самоствалення старших дошкільників залежить не тільки від взаємодії зі своїми батьками, а й від стилю спілкування вихователів, характеру міжособистісної взаємодії з однолітками та особливостей внутрішнього світу.

Ключові слова: діти дошкільного віку, самоствалення, емоційно-ціннісне ставлення дошкільника до самого себе, самооцінка, самоповага, ціннісні орієнтації.

Tetiana Duka

Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Senior Lecturer at the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8186-3769>

SELF-ATTITUDE, ITS DEVELOPMENT AND EDUCATION IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article reveals the essence of the concept of «identification of the individual», its structure, which includes the following components: cognitive, emotional and behavioral. The main criteria of an individual's emotional and value attitude towards himself are defined, which include: self-esteem, will, self-respect, self-acceptance and the attitude of an individual towards his social «I».

It has been established that preschool age is an important period in the formation of a child's self-esteem.

The process of self-identification of a preschool child in connection with his life orientations is characterized. Peculiarities, conditions and main factors of the formation of the preschooler's self-image are analyzed.

It is summarized that the lack of development of the child's skills, such as an adequate assessment of the results of one's own activities, behavior and personality as a whole, the ability to make elementary choices and make one's own decisions, the ability to express one's feelings to the full, the ability to see one's positive and negative qualities, already in preschool age leads to the emergence of a number of problems in the formation of the child's personality at the next stage of his development.

The individual characteristics of the attitude of older preschoolers were empirically investigated and indicators of the components of self-attitude were determined (self-esteem, self-respect, self-acceptance, social «I», volitional regulation).

It was found that the formation of self-esteem of older preschoolers depends not only on interaction with their parents, but also on the communication style of educators, the nature of interpersonal interaction with peers, and the peculiarities of the inner world.

Keywords: children of preschool age, self-attitude, emotional and value attitude of a preschooler towards himself, self-esteem, self-respect, value orientations.

Постановка проблеми. Проблема самоставлення дитини є однією з найбільш значущих у психолого-педагогічній науці.

Це зумовлено тим, що специфіка ставлення особистості до власного «Я», його структура позначаються практично на всіх аспектах поведінки людини, відіграючи важливу роль у побудові міжособистісних відносин та їх регулюванні, постановці та досягненні мети, розв'язанні кризових ситуацій тощо. Важливим періодом становлення самоствавлення дитини є дошкільний вік.

Цілісне ставлення до себе у психолого-педагогічній літературі розглядається як важлива компонента самосвідомості, що засвідчує зрілість особистості. Воно має відповідні компоненти, форми та показники прояву [9, 143].

Нині у психолого-педагогічній літературі поняття «самоствавлення» ототожнюється з такими термінами, як «глобальна самооцінка», «самоповага», «самоприйняття», «відчуття власної гідності», «емоційно-ціннісне ставлення до себе», «любов до себе» та ін., а в інших випадках вживаються в різних значеннях.

Це приводить до того, що ряд науковців вважають симпатію основою самоствавлення; інші впевнені в тому, що самоствавлення, в першу чергу, це – переживання власної цінності, що проявляється через почуття самоповаги. Дехто з дослідників намагається об'єднати ці уявлення шляхом визначення в самоствавленні стандартного набору аспектів або структурних елементів. Однак вони також виявляються різними і мало в чому збігаються.

Недостатня сформованість таких умінь дитини, як адекватна оцінка результатів власної діяльності, поведінки та своєї особистості в цілому, вміння здійснити елементарний вибір і прийняти власне рішення, спроможність виявляти свої почуття на повну силу, здатність бачити свої позитивні і негативні якості, вже у дошкільному віці призводить до виникнення низки проблем у становленні особистості дитини на наступному етапі її розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Самоствавлення або ціннісне ставлення до себе у психолого-педагогічній літературі розглядається як важлива компонента самосвідомості, що засвідчує зрілість особистості.

Здійснений аналіз наукових джерел засвідчує, що в цьому аспекті розглядаючи самоствавлення особистості як загальну або глобальну самооцінку такі вчені, як Р. Бернс, Л. Бороздіна, У. Джеймс, С. Куперсміт, І. Кон, Р. Пантілеєв, М. Розенберг, І. Чеснокова та ін., виокремлюють у зв'язку з цим два основних положення: перше положення полягає в тому, що існує деяка узагальнена самооцінка, яка є цілісним, одновимірним і універсальним утворенням, що виражає ступінь позитивності ставлення індивіда до власного уявлення про себе; згідно з другим положенням ця глобальна самооцінка якимось чином інтегрується з приватних самооцінок.

Слід зазначити, що у руслі концепції про особистісний зміст «Я» В. Століна самоствавлення пояснюється як специфічна активність суб'єкта на адресу свого «Я», що складається у певних внутрішніх діях. Більш загальним

аспектом будови ставлення до себе, його макроструктурою з емоційні компоненти: самоповага, аутосимпатія, близькість-самоінтерес.

Таким чином, з одного боку, самооцінка збігається з поняттям самоставлення, з другого, – відокремлюється від інших компонентів самосвідомості. О. Хухлаєва так само наголошувала на тому, що самооцінка виступає як особливе утворення самосвідомості, яке є результатом розвитку самоставлення і роботи самопізнання, але в той же час не схожа на один з них.

узагальнюючи думки науковців, під поняттям «самоставлення дитини дошкільного віку» розуміємо емоційно-ціннісне ставлення особистості до самої себе, до своїх особистісних властивостей, яке складається поступово і має відносно стійкий характер. З одного боку, емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе спирається на самопізнання і систему переживань, а з другого – створює передумови для формування саморегуляції, самоактуалізації і саморозвитку.

Мета статті: розкрити сутність поняття самоставлення та схарактеризувати його складові.

Виклад основного матеріалу. На думку науковців (В. Горбатих, О. Рейпольська, Н. Сєдова), ставлення – це особистості, який характеризує ступінь її інтересу, силу емоцій, бажань і виражається в її поведінці.

Слід зазначити, що у психолого-педагогічній літературі «самоставлення особистості» визначається як «емоційний компонент самосвідомості». Ставлення особистості до себе як афективна складова самосвідомості зумовлюється тим, що його когнітивна складова не сприймається людиною байдуже [4].

Самоставлення – це ставлення людини до самої себе. Воно не може одночасно і раптово виникнути зі ставлення до зовнішніх щодо людини об'єктів. Ставлення людини до самої себе – це осмислене ставлення до власних суб'єктивних утворень, тобто особистісних властивостей.

Ставлення до самого себе виникає на ґрунті переживань, які входять у раціональні моменти самосвідомості. Водночас переживання є необхідними умовами для існування самоставлення, бо саме через них усвідомлюється особистістю ціннісна сутність різних ставлень до себе. Переживання виступає для самоставлення своєрідним критерієм позитивної або негативної форм її сигнальності.

На думку І. Чеснокової, самоставлення – це емоційно-ціннісне ставлення до себе, один з внутрішніх процесів самосвідомості, що відображає єдність моменту самопізнання і системи переживань. Переживання при цьому розуміється як внутрішня динамічна основа, спосіб існування самоставлення [2, с.18]. Воно може виражатися як у формі безпосередньої емоційної реакції, так і в «інактуальній формі», коли жива емоційна реакція відсутня і замінюється оцінним судженням. За ним стоїть у цей момент не актуалізоване стійке

почуття, а згорнута, в певний час безпосередньо пережита, емоційна реакція [2, с.19]. І. Чеснокова підкреслює, що самоствавлення має інтегральну тенденцію до розвитку з великої кількості переживань різноманітних емоційних станів, почуттів особистості стосовно самої себе у різні вікові періоди.

В міру розвитку емоційного досвіду у суб'єкта формується більш або менш узагальнене емоційно-ціннісне ставлення до себе. Почуття, емоційні стани, що були пережиті в різний час у зв'язку з роздумами про себе, становлять той емоційний фонд, який є необхідною умовою створення змістовного багатства самосвідомості. Таким чином, вихідним положенням цих досліджень є розуміння самоствавлення як емоційного компонента самосвідомості, який складається з сукупності емоційних переживань і оцінних суджень особистості, пов'язаних з розумінням нею свого «Я» як суб'єкта, що відрізняється від інших.

Формами прояву самоствавлення виступають: самолюбство, гордощі, самовпевненість, самопохваляння, самоприниження, скромність, пихатість, почуття відповідальності та обов'язку, власної гідності. Самоствавлення включає в себе компоненти, які роблять незалежний і однопорядковий внесок у глобальне почуття власного «Я». Тобто деякі аспекти само ставлення низького рівня компенсуються іншими, більш розвиненими.

Самоприйняття – вміння бути у згоді з собою й у згоді з довкіллям, ставитись до себе прихильно, бути задоволеним собою, незважаючи на свої невдачі; здатність бути самим собою – справжнім, природним, щирим у різних життєвих ситуаціях; вміння вирізнити себе з-поміж інших, виділяти в собі особливе та цінувати його. Симпатія до себе є проявом усвідомленого ставлення особистості до своєї зовнішності, статі, можливостей, досягань, подій свого життя та його результатів [1].

Не дивлячись на те, що вивченню емоційно-ціннісного ставлення до себе присвячена значна кількість наукової літератури, зміст цього поняття залишається такою мірою невизначеним і неоднозначним.

Сутність емоційно-ціннісного ставлення до себе полягає в актуалізації тих мотивів і переживань, що найбільшою мірою сприяють підтриманню рівня самоповаги. Така спрямованість внутрішньої активності приводить до того, що особистість постійно прагне відбирати ту інформацію стосовно себе, яка здатна підсилити цінність власного «Я». Сильне бажання бути хорошим іноді призводить до порушення лінійного зв'язку між знаннями дитини про себе й емоційно-ціннісним ставленням до себе, що, в свою чергу, може заважати виробленню реалістичних конкретних уявлень про себе [3].

З переглянутих теоретичних положень можна виділити ряд моментів, важливих для розуміння суті емоційно-ціннісного ставлення до себе, а саме: – емоційно-ціннісне ставлення до себе як компонент самосвідомості; – структура

емоційно-ціннісного ставлення до себе складається з трьох компонентів: когнітивного (самооцінка, самоповага), емоційного (ауто симпатія, самоприйняття), конативного (самостійність, волюва регуляція);

– емоційно-ціннісне ставлення до себе тісно пов'язане з потребами, мотивами, цілями, ціннісними орієнтаціями людини;

– емоційно-ціннісне ставлення до себе пов'язане з такими потребами: самоповаги, стійкості образу-«Я», самовираження, визначення чеснот та досягнень іншими значущими людьми; – емоційно-ціннісне ставлення до себе можна розглядати як процес і як результат; – емоційно-ціннісне ставлення до себе характеризується такими параметрами: стійкістю, валентністю (позитивна, негативна, амбівалентна), виразністю (яскраве або стримане ставлення), самостійністю, спрямованістю самоставлення (на себе загалом, на окремі власні риси та вчинки, на результат своєї діяльності).

Крім того емоційно-ціннісне ставлення до себе може бути стійким і нестійким. У дошкільному віці емоційно-ціннісне ставлення дитини до самої себе не достатньо стійке і піддається зовнішнім впливам.

Емоційно-ціннісне ставлення особистості до самого себе виконує три основних функції: регуляційну, яка включає в себе мотиваційну та термінальну функції, захисну і сигналізуючу. Воно може функціонувати на усвідомленому та неусвідомленому рівнях і тісно пов'язане з рефлексією, з ціннісними орієнтаціями людини.

Дошкільний період характеризується активним пізнанням взаємин, розвитком емоційної сфери, яка з часом ускладнюється і поступово збагачується інтелектуально. Чим молодша дитина, тим меншою мірою в її ставленні до себе наявне знання і тим більшого значення в її поведінці набувають емоції.

Вони допомагають їй відрізнити «добре» і «зле», «приємне» і «неприємне», «гарне» і «потворне», відіграють важливу роль в організації і закріпленні моральних форм поведінки, справляють вплив на сприймання подій, учинків людей, формування унікальних рис особистості [6, с.10].

Емоційно-ціннісне ставлення дитини до себе зароджується вже у віці немовляти, з перших хвилин його життя [3, с.36].

Відомо, що важливою умовою психічного розвитку малюка є його взаємини з мамою. У дитини в процесі взаємодії з рідною мамою складається відповідне ставлення до неї, а через неї – і до навколишнього світу. Для нормального психічного розвитку малюка важливо, щоб його ставлення до матері було довірливим.

Зростаюча потреба дитини у спілкуванні з дорослим вступає в протиріччя з можливостями їх спілкування. Ця суперечність дістає своє розв'язання в розумінні людської мови, а потім і в її опануванні.

Емоційне спілкування дитини з дорослим виникає ще до того, як дитина опановує хоча б найпростіші дії з предметами. Дитина ще не розуміє слів, але радіє дорослому, готова довго дивитися на матусю, відгукуватися на звернені до неї слова, посмішку [8, с.35].

На третьому році життя досвід власних дій і вчинків дитини підказує їй, що вона може справляти вплив на інших, здобуваючи бажане; діяти і робити вибір самостійно. Дитина починає вживати для вираження власної волі займенник «Я». «Таке позначення себе займенником «Я», зазначав О. Спіркін, – є формою вираження психологічного зрушення в особистості, пов'язаною з ідентифікацією самого себе, з протиставленням власного «Я» іншим і порівнянням себе з ними [13, с.19].

Діти в молодшому дошкільному віці ще не вміють керувати власними почуттями. Їх емоції є яскравими та глибокими, швидко виникають і так само швидко зникають. Вони здатні переживати цілу гаму почуттів і хвилювань за короткий проміжок часу. Джерелом переживань дитини виявляється все, чого вона торкається, все, що має для неї інтерес і значення. Багато властивостей речей, які для дорослих давно стали звичними, на дітей справляє несподівані незабутні враження. Звуки, кольори та форми наповнюють дитячу свідомість більше, ніж свідомість дорослих. Осягаючи нові предмети, дитина спирається на ті образи, які в неї вже склалися.

Слухаючи абстрактні міркування дорослих, дитина насамперед звертає увагу на інтонацію голосу, жести та міміку, а потім – на суть сказаного. Дитина гостро відчуває ласку і несправедливість.

Самоставлення дітей дошкільного віку формується під впливом різних сторін реального життя, з деякими дитина вступає в активну взаємодію. Зокрема, йдеться про предметно-практичну діяльність.

У своїх дослідженнях В. Ядов і Л. Лукін розглядали самоставлення як ієрархічну систему настановлень особистості, спрямованих на саму себе. Вони представили його у вигляді чотирьох рівнів:

- вітальний, який об'єднує елементарні, фіксовані, здебільшого неусвідомлювані настановлення (у вигляді переживань, настановлень щодо ставлення до себе як до суб'єкта вітальної активності);

- конкретно-ситуативний, змістом якого є більш складні, усвідомлювані настановлення ставлення до себе як до суб'єкта конкретних видів діяльності; виражаються у парціальних самооцінках і окремих образах, які виникають у результаті зіставлення суб'єктивних Я-образів і Я-образів значущих інших;

- узагальнений, який являє собою «єдиний узагальнений образ свого «Я», більш зрілий і стабільний»;

- ціннісний, що «відображає ставлення до себе як до члена суспільства і змістом якого виступають ціннісні орієнтації суб'єктивної, соціальної активності» [7, с.26].

З чотирьох років дитина стає більш стриманою у власних почуттях, може уміло презентувати себе іншим людям; при виконанні роботи орієнтується на власні можливості, враховує особистий досвід. У цьому віці діти ще зорієнтовані на довкілля, яке хочуть пізнати, виявляє активний інтерес до своєї зовнішньої статевої ознаки, обґрунтовує свою статеvu належність особливістю одягу, зачіски, вибором іграшок, але все ще має труднощі у порівнянні хлопчика і дівчинки, хлопчика і чоловіка, дівчинки і жінки, жінки і чоловіка.

У шість-сім років дитина усвідомлює свою безповоротну належність до відповідної статі. Засвоюючи статеvu роль, дитина приймає ту або іншу модель поведінки і відповідає їй упродовж усього життя. Статева ідентичність припускає єдність самосвідомості і поведінки індивіда, його орієнтацію на вимоги, що відповідають тій або іншій ролі. Відмінність між моделями поведінки дівчат та хлопців чітко проявляється в таких діяльностях, як ігрова, конструктивна, образотворча, навчальна. Німецький психолог В. Штерн, спостерігаючи за грою дівчаток і хлопців, підмітив, що дівчата виявляють до ляльки дбайливе і віддане ставлення, яке створює враження материнського ореолу; хлопці ж найчастіше ставляться до своєї ляльки як до військового, примушують її стрибати, можуть спокійно її кинути і забути про неї. Хлопці більш схильні до конструювання, ліплення, різних механізмів, намагаються дізнатися, з чого вони побудовані. Дівчата ж звертають увагу на зовнішній вигляд предмета, на його призначення та функцію. Емоційні прояви хлопців і дівчат так само неідентичні. Дівчата легше виявляють тривогу і страх, вони менш агресивні, ніж хлопці. Якщо дівчата виявляють агресію, вони скоріше реагують на неї відчуттям страху та провини. Дівчата більш чутливі до схвалення та осуду старших, при цьому вони звертають увагу передусім на тон розмови, а потім на її суть. Хлопці ж, навпаки, спочатку сприймають суть сказаного, а тону, інтонації та міміці можуть не надати особливого значення. Вони менш залежні від точки зору дорослих, ніж дівчата, стикаючись з новим – задають запитання: «Що це?»; «Для чого воно призначене?», тоді як дівчата починають з оцінок: «подобається – не подобається», «красиво – некрасиво». Звісно серед хлопців також зустрічаються тендітні, тривожні, але вони найчастіше це намагаються приховати. Бо традиційно такі риси характеру сприймаються дорослими як слабкість, нервовість [12, с.58].

На шостому році життя дитина відкриває для себе власний внутрішній світ – переживання, душевні стани, бажання, прагнення, мотиви і цілі своїх дій та вчинків. Л. Виготський зазначав: «Так само, як дитина трьох років відкриває свої відносини з іншими людьми, так старший дошкільник відкриває сам факт своїх переживань» [4, с.27]. У зв'язку з цим Т. Титаренко зауважує, що дитина, коли сердиться, «одночасно вивчає себе, іноді вглядається в дзеркало, завдяки чому спостерігає з боку свою реакцію, прислухається до свого голосу» [12, с.49].

Переживання їх завжди пов'язані із взаєминами з дорослими й дітьми, додержанням правил поведінки і виконанням різних завдань. Завдяки мовленню діти виявляють і розуміють власні переживання. Через порівняння себе з однолітками вказують на ступінь прояву у себе тієї або іншої якості: «Я, мабуть, не дуже розумна – найрозумніший у нас у групі Женя – він завжди першим на заняттях відповідає» [1, с.67].

Переважання позитивних емоцій у житті дитини свідчить про нормальний розвиток її психіки, про прихильне ставлення до навколишнього світу. Поступово почуття дітей стають більш раціональними, підпорядковуються мисленню, вони починають керувати власними почуттями [5, с.137]. У старших дошкільнят можна спостерігати цілком свідоме виконання моральних норм, пов'язаних з допомогою іншим людям. Діти розуміють значення додержання моральних норм як у власній поведінці, так і в оцінці вчинків літературних персонажів. Проте вони ще не усвідомлюють протиріччя, що виникає між власною поведінкою й ідеальним образом «Я».

Гармонійний розвиток емоційно-ціннісного ставлення до себе передбачає не тільки розширення сфери цінностей внутрішнього світу, а й зростання їх відповідності реальній поведінці дитини як суб'єкта діяльності і спілкування. При цьому необхідною умовою виступає подолання самою дитиною внутрішніх протиріч, що можливе лише в тих випадках, коли вона – під впливом оцінної дії «значущих Інших» – переживає власну поведінку як несумісну з цінностями її внутрішнього світу. Дитина може не надавати особливого значення будь-яким якостям та властивостям доти, доки, дорослі не звернуть на них увагу і не оцінять їх. За допомогою оцінки дорослих дитина починає цінувати в собі або, навпаки, соромитись того, що стало предметом оцінки.

Таким чином, одні якості дитини стають для неї особистісно значущими – ті, які безпосередньо відносяться до її образу «Я», інші – ні [1, с.53].

Поступово старший дошкільник засвоює моральні оцінки, які вчиться використовувати при аналізі своїх вчинків, вже вміє передбачати результат і оцінку з боку дорослого. На думку Е. Субботського, через інтеріоризацію правил поведінки порушення цих правил дитина починає переживати навіть у відсутності дорослого [11, с.47].

Значну роль у становленні емоційно-ціннісного ставлення дитини до себе відіграє її досвід порівняння. Під час взаємодії дитини з батьками вона поступово оволодіває досвідом порівняння, який формується на основі двох протилежних процесів: відокремлення власного «Я» від Інших «не-Я» і водночас ототожнення себе з ними.

Вченими С. Кулачківською, Н. Поддяковим, Л. Проколієнко, Т. Титаренко та ін. виявлено, що дошкільник – у процесі порівняння себе з авторитетом, що також є для нього другом, – приписує собі загальні для нього і

для його відомого товариша якості, тобто намагається ототожнити себе з авторитетним однолітком.

Тобто взаємодія дітей з авторитетним однолітком сприяє прискоренню становлення їх самообразу. Але для того, щоб дитина в процесі порівняння себе з однолітком змогла правильно визначати спільне і відмінне, усвідомити ті якості і вчинки, яких раніше не помічала, їй потрібно створити спеціальні психолого-педагогічні умови.

У дітей з шести років з'являється здатність до рефлексивного оцінювання себе з боку групи, що найчастіше відбувається в організованому дорослими процесі порівняння себе з однолітками.

Незважаючи на складні відносини, в яких переплетені моменти взаємної підтримки і змагання, діти 5-6 років прислухаються до думки однолітків.

Діти 6-7 річного віку у зв'язку із загальним (психічним та особистісним) розвитком виявляють виразне прагнення посісти нове, значущіше становище у житті, виконувати нову, важливу не лише для них, а й для оточення роботу. Реалізуючи це прагнення, вони вступають у суперечність зі стилем свого життя, їх перестає тішити гра [10].

Дошкільний період закінчується кризою семи років. Вона проявляється у втраті дитячої безпосередності, замкненості, дещо штучній поведінці дитини, клоунаді, кривлянні й маніженні. Дитина починає диференціювати внутрішню і зовнішню сторони своєї особистості, усвідомлювати зміст своїх переживань (сердита дитина розуміє, що вона сердита), узагальнювати їх.

У віці 6-7 років діти виявляють тенденцію до самостійності серед добре знайомих їм однолітків, однак серед незнайомих вони, як правило, конформні. Така поведінка дітей свідчить про потребу визнання у відносинах з однолітками. Потреба у визнанні проявляється у двох планах: з одного боку, дитина хоче «бути як всі», а з другого, – «краще, ніж усі». Прагнення «бути кращим, ніж інші» створює мотиви успіху, є однією з умов розвитку волі і формування рефлексії, тобто здатності усвідомлювати свої переваги і недоліки.

У цьому віці діти починають розуміти, як важливо володіти чимось. Проте відчуття власності, яке розвивається у дитини, не єдина причина егоїзму. Воно лише готує психологічний ґрунт, на якому формується характер. Дитина неправильно розцінюватиме володіння речами і стане егоїстом лише в тому випадку, коли її впевненості в собі загрожуватиме втрата батьківської любові [10].

Протягом дошкільного дитинства між мотивами поведінки дитини встановлюється супідрядність. Супідрядність мотивів є найважливішим новоутворенням у розвитку особистості дошкільника. Поява ієрархії мотивів дає можливість оцінювати не тільки окремі вчинки дитини, а й її поведінку в цілому – як добру, так і погану. Якщо головними мотивами поведінки стають суспільні мотиви, дотримання моральних норм, дитина в більшості випадків буде діяти під їх впливом.

Під кінець дошкільного віку у дитини вже сформовані основні елементи вольової дії — внутрішнього зусилля, необхідного для виконання певної діяльності. Вона здатна поставити мету, прийняти рішення, окреслити план дій, виконати його, виявити зусилля для подолання перешкод, оцінити результат своєї дії.

Досліджуючи вольові процеси у дітей, зазначимо, що в дошкільному віці вони успішніше досягають мети за наявності ігрової мотивації, коли їх поведінку оцінюють однолітки (командна гра). Про вольову готовність дошкільників свідчить високий рівень довільності їх рухів і поведінки. Довільність рухів виявляється у письмі, правильному використанні навчального приладдя, підтриманні порядку на письмовому столі, парті, у портфелі. Довільність поведінки — у навмисному заучуванні віршів, можливості побороти певне бажання, відмовитися від гри заради іншої справи, наприклад допомоги матері.

Саме здатність дитини підкорити мотиви своєї поведінки поставленій меті має важливе значення для подальшого майбутнього школяра. Вольова готовність передбачає і здатність стримувати свої емоції та імпульсивні дії, зосереджуватися на виконуваному завданні, слуханні мови старшого тощо.

Однією з умов виникнення у дошкільника складних емоцій і відчуттів є взаємозв'язок і взаємозалежність емоційних і пізнавальних процесів — двох найважливіших сфер його психічного розвитку [10].

Емоційно-ціннісне ставлення до себе залежить від типів темпераменту і характеру його прояву: старші дошкільнята, які володіють такими типами темпераменту, як сангвінік і холерик, найчастіше мають адекватну або завищену самооцінку, а діти з флегматичним та меланхолічним темпераментом — адекватну або занижену самооцінку.

Важливими джерелами уявлення дитини про свої можливості, здібності виступають оцінка дорослих, самостійна діяльність і ділове спілкування з однолітками. Завдяки оціночному впливу дорослих результати діяльності дитини набувають моральності та цінності. Але становлення емоційно-ціннісного ставлення дитини до самої себе залежить не лише від змісту, спрямованості, форм організації виховних впливів дорослих, а й від ставлення до цих впливів самої дитини, від ступеня її активності сприймати зовнішні дії.

Висновки. Отже, старший дошкільник висловлює своє ставлення як до себе у цілому, так і до окремих якостей своєї особистості через самооцінку, яка характеризується об'єктивністю, адекватністю, забезпечує внутрішню узгодженість особистості та відносну стійкість поведінки. Оцінювання дорослих залишається для старшого дошкільника авторитетним, хоча все більше критерієм самооцінки стає власний досвід та конкретні результати індивідуальної діяльності дитини: ігрової, образотворчої, навчальної тощо.

Самооцінка дитини старшого дошкільного віку відносно діяльності й особистісних проявів неоднозначна. При оцінюванні власних дій, умінь і навичок самооцінка дитини характеризується більшою конкретністю. При порівнянні дитиною своєї роботи з роботами ровесників самооцінка здебільшого буває необ'єктивною.

Література:

1. Гейко Є.В. Психологія цілісності особистості. *Актуальні проблеми психології*. Т.10. Вип. 13. Київ, 2009. С. 234–244.
2. Горбатих В.В. Індивідуальні особливості самоствавлення дітей старшого дошкільного віку. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Вип. 13 С. 39–47.
3. Горбатих В.В. Психолого-педагогічні умови гармонізації становлення самоствавлення старших дошкільників. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. № 2 (49). С. 90 – 104.
4. Горбатих В.В. Особливості становлення емоційно-ціннісного ставлення дитини до себе. Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України; «Проблеми загальної та педагогічної психології». Київ, 2011. Т. XIII, ч. 3. С. 86–93.
5. Дятленко Н.М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 Київ, 2002. 205 с.
6. Кузьменко В.У. Виховна психологічна ситуація – засіб розвитку індивідуальностей. *Дошкільне виховання*. 2007. №8. С.6–9.
7. Максименко С.Д. Соціальні групи. *Загальна психологія*. Київ, 2004. С.66–77.
8. Науменко О. С. Структура Я-концепції особистості. *Актуальні проблеми психології*. Проблеми психології творчості « вид-во ЖДУ ім. Івана Франка Житомир». 2010. Т. 12. Вип. 10. Ч. II. С. 287–293.
9. Рейпольська О.Д. Особливості уявлень дошкільників про самих себе та виховання ціннісного самоствавлення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 31, 2014. С. 142–145.
10. Сєдова Н. А. Психологічні умови формування емоційно-ціннісної сфери дітей старшого дошкільного віку. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/55> (Дата звернення 03.08.2022 р.).
11. Субботский Е.В. Психология отношений партнерства у дошкольников. Киев, 1976. 144 с.
12. Терлецька Л. Технологія самоаналізу. Київ: Главник, 2005. 96 с.
13. Трофименко Н.Є. Самоствавлення як складова особистісного зростання. *Проблема загальної та педагогічної психології*. 2007. Т. IX. Ч. 5. С. 412–422.

References:

1. Heiko Ye.V. (2009). *Psykhologhiia tsilisnosti osobystosti* [Psychology of personality integrity]. *Aktualni problemy psykhologhii*. – Actual problems of psychology. Vyp. 13. (pp. 234–244). T.10. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Horbatykh V.V. (2011). *Indyvidualni osoblyvosti samostavlennia ditei starshoho doshkilnoho viku* [Individual features of self-determination of children of older preschool age]. *Problemy suchasnoi psykhologhii: zb. nauk. prats.* – Problems of modern psychology: coll. of science works. Vyp. 13 (pp. 39–47). Kamianets-Podilskyi: Aksioma. [in Ukrainian].

3. Horbatykh V.V. (2019). Psykholoho-pedahohichni umovy harmonizatsii stanovlennia samostavlennia starshykh doshkilnykiv [Psychological and pedagogical conditions for the harmonization of the formation of self-esteem of older preschoolers]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, № 2 (49).* (pp. 90–104). [in Ukrainian].

4. Horbatykh V.V. (2011). Osoblyvosti stanovlennia emotsiino-tsinnisnoho stavlennia dytyny do sebe [Peculiarities of the formation of a child's emotional and value attitude towards himself.]. *Zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuks NAPN Ukrainy; «Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii» – Coll. of science works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine; «Problems of general and pedagogical psychology».* T. XIII, ch. 3. Kyi., (pp. 86–93). [in Ukrainian].

5. Diatlenko N.M. (2002). Psykholohichni umovy rozvytku samopovahy u doshkilnykiv [Psychological conditions for the development of self-esteem in preschoolers]: dys. kand. psykhol. nauk: 19.00.07. 205 p. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Kuzmenko V.U. (2007). Vychovna psykholohichna sytuatsiia – zasib rozvytku individualnosti [The educational psychological situation is a means of developing individuality]. *Doshkilne vychovannia – Preschool education. №8.* (pp.6–9). [in Ukrainian].

7. Maksymenko S.D. (2004). Sotsialni hrupy [Social groups]. *Zahalna psykholohiia – General Psychology.* (pp.66–77). Kyiv. [in Ukrainian].

8. Naumenko O. S. (2010). Struktura Ya-kontseptsii osobystosti. Aktualni problemy psykholohii [The structure of the self-concept of the individual. Actual problems of psychology]. *Problemy psykholohii tvorchosti «vyd-vo ZhDU im. Ivana Franka Zhytomyr».* T. 12. Vyp. 10. Ch. II. (pp. 287–293). [in Ukrainian].

9. Reipolska O.D. (2014). Ocoblyvosti uiavlen doshkilnykiv ppo camyx sebe ta vyxovannia tsinnisnoho samostavlennia [Peculiarities of preschoolers' perceptions of self-worth and the development of self-esteem]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Vypusk 31,* (pp. 142–145).

10. Siedova N. A. Psykholohichni umovy formuvannia emotsiino-tsinnisnoi sfery ditei starshoho doshkilnoho viku [Psychological conditions for the formation of the emotional and value sphere of older preschool children]. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/55> (Data zvernennia 03.08.2022 r.). [in Ukrainian].

11. Subbotskyi E.V. (1976). Psykholohiia otnoshenyi partnerstva u doshkolnykov [Psychology of partnership relations in preschoolers]. 144 p. Kyev. [in Ukrainian].

12. Terletska L. (2005). Tekhnolohiia samoanalizu [Self-analysis technology]. *Hlavnyk,* 96 p. Kyiv. [in Ukrainian].

13. Trofymenko N.Ie. (2007). Samostavlennia yak skladova osobystisnoho zrostannia [Self-esteem as a component of personal growth]. *Problema zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii – The problem of general and pedagogical psychology.* T. IX. Ch. 5. (pp. 412–422). [in Ukrainian].